

**ПІДТРИМКА ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ СІЛЬГОСПГОСПОДАРЮВАННЯ В
РОЗВИНЕНИХ КРАЇНАХ
ЯК ЗАСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ
У ФОРМАЛЬНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ**

У статті досліджено механізми, основні заходи підтримки суб'єктів сільгоспвиробництва в зарубіжних країнах для запобігання їх функціонуванню у неформальному секторі та адаптації позитивного досвіду в Україні.

В статье исследованы механизмы, основные мероприятия поддержки субъектов сельхозпроизводства в зарубежных странах для предотвращения их функционирования в неформальном секторе и адаптации положительного опыта в Украине.

Mechanisms are investigational in the article, basic measures of support of subjects of farming in foreign countries for prevention of their functioning in an informal sector and adaptation of positive experience in Ukraine.

Ключові слова. Фермери, формальний сектор, підтримка, ціни, субсидії, пільги.

Ключевые слова. Фермеры, формальный сектор, поддержка, цены, субсидии, льготы.

Key words. Farmers, formal sector, support, prices, subsidies, privileges.

Вступ. У світовій практиці функціонують як формальний, так і неформальний сектори економіки. Неформальний сектор — це економічна діяльність, яка може бути легальною або нелегальною, але не включеною до офіційної статистики. Вона охоплює різні види діяльності, що повністю або частково не регулюються державою, де відсутні формальні трудові угоди зайнятих працівників, які статистично не обліковуються, а суб'єкти господарювання не платять податків і внесків у соціальні фонди. Тому актуальним завданням урядів багатьох країн є розроблення механізмів, заходів щодо недопущення функціонування суб'єктів господарювання в неформальному секторі, а відтак — легалізації зайнятості населення, в тому числі й сільського.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення механізмів, основних заходів щодо підтримки суб'єктів сільського господарювання, які застосовуються в розвинених країнах для запобігання їх функціонуванню у неформальному секторі економіки з метою адаптації позитивного досвіду в Україні.

Результати дослідження. Вибір суб'єктів господарювання працювати у формальному чи неформальному секторі економіки залежить від співвідношення величини витрат і вигод. У випадку перевищення вигод у неформальній сфері вони працюватимуть саме там. Тому державна політика більшості економічно розвинених країн спрямовується на стимулювання їх діяльності у формальному секторі шляхом створення умов, за яких їм було б не вигідно працювати неформально, в т. ч. й сільгоспвиробникам. Суб'єкти сільського господарювання в зарубіжних країнах представлені переважно фермерськими господарствами, які функціонують у формальному секторі, на противагу особистим селянським господарствам (ОСГ) в Україні, що представляють, в основному, неформальний сектор. Зокрема, фермерськими вважаються господарства з площею: Чехія — 2—10 га, Угорщина — 2—11 га, Польща — 7 га, Румунія — 4 га — із застосуванням відповідних механізмів оподаткування [1, с. 79—81]. Граничні показники, при досягненні яких домогосподарство трансформується у фермерське становить: у Греції — 0,1 га сільгоспугідь, у Данії — 5 га або 300 євро річного прибутку, у Німеччині — 1 га ріллі або 3 корови або 5 свиней, у США — \$1000 річного доходу і т.п. [2]. Тобто, площі фермерських сільгоспугідь у багатьох країнах ЄС аналогічні, а то й менші від земельних ділянок ОСГ неформального сектора України, частина з яких має високі доходи. Питома вага українців, зайнятих у неформальному секторі, постійно зростала і в 2011 р. досягла 23,1 % усього працюючого населення, а на сільських територіях — 48,3 %, або в 2,1 разу більше. Чисельність неформально зайнятих селян (в основному, членів ОСГ), більше ніж удвічі перевищувала чисельність міського (у 2011 р. 3115,3 тис. осіб — у селах і 1589,6 тис. осіб — у містах). Питома вага сільського населення (у % до загальної чисельності зайнятих відповідного статусу), зайнятого в неформальному секторі в 2005 р. у 5,1 разу

перевищувала цей показник для міського, а в 2011 р. — у 4,2 разу [3], тобто, неформальний сектор України поширений переважно на сільських територіях.

З метою стимулювання сільгоспвиробників працювати у формальному секторі економіки державна політика розвинених країн спрямовується на їх комплексну підтримку шляхом регулювання цін, надання субсидій, дотацій, різного роду пільг, зокрема податкових, що дозволяє знизити нееквівалентність товарообміну сільськогосподарської продукції з іншими галузями економіки, забезпечити достатній дохід для розвитку виробництва. Світові лідери субсидування — країни Євросоюзу, США і Японія. Субсидії у країнах ЄС сягають 40—45 % вартості продукції, у Японії і Фінляндії — майже 70 % [4].

Виокремлюють пряму і непрямую державну підтримку сільгоспвиробників. До прямої належать: державні компенсаційні виплати; виплати для відшкодування збитків завданих стихійним лихом і зумовлених реорганізацією виробництва (зменшенням посівних угідь, вимушеним забоєм тварин); субсидії на одиницю площі угідь чи поголів'я худоби; виплати на закупку міндобрив, засобів захисту рослин, кормів; фінансування цільових програм тощо. Найбільша питома вага прямих платежів у Норвегії, Австралії, США і Євросоюзі. Непряма підтримка охоплює: цінове втручання на ринку продовольства шляхом підтримки внутрішніх цін для національних виробників; встановлення квот, тарифів, податків на експорт й імпорт продукції; пільгове фінансово-кредитне забезпечення; систему пільгового оподаткування; сільськогосподарське страхування; сприяння розвитку ринку; субсидії на транспортування, збереження сільгосппродукції; забезпечення розвитку виробничої інфраструктури; реалізацію іригаційних проектів, рекультивацию земель і т. п. Наприклад, середньозважені тарифи на імпорт сільськогосподарської продукції сягають 43,1 %, при цьому в країнах, що розвиваються — 18,7 %, а в країнах з перехідною економікою — 13,36 % [5]. Експорт також стимулюється субсидіями, бо вони дають можливість розвантажувати ринки країн ЄС від надлишкової продукції та успішно конкурувати на світових ринках.

У структурі державної допомоги найбільша питома вага припадає на підтримку цін на сільгосппродукцію, яка передбачає встановлення верхньої і нижньої межі коливання цін, індикативної або умовної ціни. Наприклад, у США існують два види цін: цільові (гарантовані) ціни і заставні ціни (ставки). Цільові ціни гарантують фермерам рівень доходу достатній для самофінансування розширеного виробництва. Сільгосппродукція реалізується за ринковими цінами, які можуть бути вищими, нижчими або дорівнювати цільовим, а наприкінці року фермер одержує різницю між цільовою ціною і ціною реалізації, якщо остання нижча. За заставною фіксованою ціною (ставкою) фермер здає продукцію в Товарно-кредитну корпорацію (ТКК) під заставу в тому випадку, коли ринкові ціни нижчі заставної. Закладена продукція протягом 9 місяців може бути викуплена фермером, якщо ж не викупується, то — переходить у власність ТКК, а фермер одержує грошову компенсацію по заставній ціні (ставці) за відрахуванням витрат на зберігання [6].

У країнах ЄС також діє механізм гарантованих цін на сільгосппродукцію. Контроль за цінами 88—97 % сільгосппродукції (пшениця, ячмінь, жито, кукурудза, молоко, м'ясо великої рогатої худоби, цукор, олія) здійснюється постійно наднаціональними органами ЄС. Крім цінової політики реалізуються механізми прямої допомоги, надбавок, які держава виплачує на члена сім'ї, на 1 га земельної площі, на голову худоби і в цілому на господарство. Величина субсидії визначається кліматичними умовами, наприклад, південні країни субсидують 10—100 \$/га, а північні — значно більше (Швеція — 800 \$/га, Фінляндія — 1600 \$/га, Норвегія — 3500 \$/га [7]. Необхідність підтримки сільських товаровиробників у країнах ЄС обґрунтовується відносно низькою дохідністю у цьому секторі порівняно з іншими галузями економіки.

У більшості країн ОЕСР разом з бюджетною підтримкою сільгоспвиробників запроваджені різні види кредитування. Наприклад, у Німеччині на всіх землях діє програма сільськогосподарського кредитування, але одержати кредит може виробник, загальні доходи якого не перевищують законодавчо встановлених розмірів. На територіях із несприятливими кліматичними умовами держава сплачує 5 % за кредитом, а в традиційних — 3 %. Внесок самого фермера має бути не меншим 10 % [4]. Система підтримки фермерів-початківців крім безоплатної допомоги передбачає позики до 300 тис. марок (до 5 % річних), або суспільну позику до 160 тис. марок для будівництва (до 1 % річних) з виплатою у розмірі 2 % за рік [8]. Відсоткова ставка за кредитами для німецьких сільгоспвиробників становить у середньому 7,3 % річних [9]. У Франції механізм дії пільгових кредитів ґрунтується на

принципі боніфікації, тобто компенсації кредиторю з коштів державного бюджету різниці між договірною відсотковою ставкою і ставкою пільгового кредиту. Розмір пільгової кредитної ставки встановлюється законодавчо і диференціюється залежно від виду кредиту: на облаштування господарства — 2,7 %, модернізацію — 2,7—5 %, розвиток тваринництва — 5—6 %, виробництво деяких продуктів рослинництва — 6—10 %, земельні позики — 5,2 %, фінансування кооперативів із спільним використанням техніки — 3,7—5 % [10, с. 8—13].

У 2011 р. на прямі виплати фермерам Євросоюз виділив 42,5 млрд євро, 3,34 млрд євро — на інтервенції і підтримання цін на деякі сільгосптовари, а 353 млн і 254 млн євро відповідно — на розвиток ветеринарії і фіто-санітарний контроль. Наприклад, фермер (без найманих працівників) одержував субсидії — 225 євро на голову тварини (теляти) за рік і погектарні — на вирощування корму [11].

У США діє система державної підтримки сільгоспвиробників, за якою до 60 % усіх бюджетних виплат спрямовуються на реалізацію програм стабілізації доходів фермерів і благодійну підтримку малозабезпеченим; майже 10 % — на програми розвитку сільських територій; 5 % — на науку й наукові дослідження; 25 % — на соціальні заходи та заходи пов'язані з національною безпекою. Така система розподілу федерального бюджету дає можливість регулювати роботу фермерських господарств через ціни, кредити і субсидії. Ухвалена Комплексна цільова програма США «Стабілізація доходів» реалізується за трьома підпрограмами «Ціни і підтримка доходів», «Страховання врожаю», «Кредити фермерам». Прямі безплатні виплати з федерального бюджету сприяють залученню фермерів до реалізації державних програм, за якими фермери можуть одержати як субсидії, так і кредити [12]. У 2010 р. у США на розвиток сільського господарства було виділено \$172 млрд, що втричі більше, ніж у Євросоюзі [13].

Функціонуванню фермерства, малого бізнесу у формальному секторі сприяють й організаційні заходи щодо започаткування своєї справи. Зокрема, реєстрація носить не дозвільний, а повідомляючий характер, тобто фермеру достатньо заявити про початок своєї діяльності і зареєструватись у податкових органах. У США, наприклад, для одержання реєстраційного номера потрібно заповнити спеціальну форму на сайті в Інтернеті або послати заповнену форму поштою, а по телефону дізнатися про свій реєстраційний номер. Ліцензування здійснюється відповідними повноважними органами штатів і міст. Лише за окремими видами діяльності (продаж зброї, виробництво алкогольної продукції, лікарських засобів) потрібна ліцензія Федерального уряду. Процес заповнення форм на одержання ліцензії здійснюється через Інтернет [13].

Вагоме місце у стимулюванні функціонування суб'єктів господарювання у формальному секторі економіки належить системі оподаткування, якою передбачені різні податкові пільги, що враховують: сезонність, залежність від природних чинників, переважання сімейних, малих товаровиробників. Основними для сільгоспвиробників є земельний податок і прибуткове (дохідне) оподаткування. Ставка на землю сільськогосподарського призначення набагато нижча ставки податку несільськогосподарського призначення. Дохід від податку на землю формує основну частину надходжень у місцеві бюджети: у США він сягає 95 %, Канаді — 81 %, Німеччині і Франції — майже 75 % [14]. Підходи до нарахування земельного податку по країнах різні, але переважає кадастровий метод. Ставка податку на землі сільськогосподарського призначення залежить від кон'юнктури на ринку землі та сільгосппродукції, рентабельності виробництва тощо. Зокрема, у Франції земельний податок розраховується на підставі кадастру, при цьому власники землі мають надавати інформацію про всі заходи щодо поліпшення земельного фонду (зміну спеціалізації, роботи для підвищення родючості землі) для внесення цих змін у кадастр. Базою розрахунку земельного податку слугує вартість 1 га землі або величина орендної плати, яка залежить від виробничого призначення (рілля, сади, виноградники, пасовища) і видів сільськогосподарських культур (зернові, олійні і т.п.). За ціновим показником виокремлюють сім категорій земель. Міністерство фінансів визначає вартість ділянки за кожною категорією, а місцеві земельні комітети (за встановленими категоріями) диференціюють усі земельні ділянки. Земельний податок встановлюється із врахуванням поточної вартості землі, а Центральна податкова інспекція перераховує всі оціночні вартості ділянок із врахуванням інфляції [15].

Оподаткування доходів також диференційоване і залежить від: величини доходів (виручки), джерел доходів, площі угідь, чисельності працівників, обсягів реалізації сільгосппродукції тощо. Базою оподаткування слугує чистий дохід, одержаний за певний

період, незалежно від того, ким є платник податку: фермер, підприємець, ремісник чи особа вільної професії. До чистого доходу зараховуються й державні субсидії. Податок індексується, тому база оподаткування може зростати. В деяких країнах існує досить суттєвий неоподаткований мінімум доходу, що знижує базу оподаткування. Так, у Німеччині він дорівнює 12,1 тис. марок за рік, у Франції — 18,1 тис. франків [14].

У багатьох країнах передбачено податкові пільги на доходи малих господарств (середні й великі оподатковуються за загальноприйнятими нормами). Наприклад, у Франції в сільськогосподарському секторі існує три режими оподаткування, які залежать від рівня доходу сільгоспвиробників. До першої категорії платників податків віднесено фермерів, у яких середній дохід за два останніх роки не перевищував 500 тис. франків. Вони сплачують сукупний податок. Місцева податкова комісія прямих податків розраховує для них стандартну (з 1 га) питому вагу податку (залежно від виробничої спеціалізації) і за встановленою ставкою визначається розмір податку. Основою розрахунку слугує кадастровий дохід, який може бути одержаний при використанні середньої типової ділянки. Фермери цієї категорії не зобов'язані вести бухгалтерії. Друга категорія охоплює фермерів, у яких середній дохід за два останніх роки становив від 500 тис. фр. до 1000 тис. фр. Для них запроваджена спрощена схема оподаткування. Розмір доходу, що оподатковується, визначає сам фермер, який має право вести спрощену бухгалтерію — журнал обліку витрат і виручки. До третьої категорії платників податків відносяться фермери, у яких середній дохід за два останніх роки перевищує 1000 тис. фр. На них поширюється нормальний режим оподаткування. Вони зобов'язані вести і надавати податковій інспекції всю необхідну інформацію: журнал обліку, інвентарну книгу, баланс прибутків і збитків, розрахунки-фактури тощо. Особливістю оподаткування доходів у Франції є надання фермерам можливості платити середній податок з чистого доходу не за рік, а за три роки [14].

У Німеччині сільгоспвиробники також поділені на три категорії залежно від величини доходу. Перша категорія охоплює сільгоспвиробників (16 % загальної кількості), у яких річний дохід більший 40 тис. марок, а посівна площа перевищує 32 га. Вони зобов'язані вести повну бухгалтерську звітність і складати баланси за культурами, використанням рухомого і нерухомого майна. До другої категорії відносяться виробники з річним доходом від 32 до 40 тис. марок, у яких посівна площа від 25 до 32 га. Вони звільнюються від ведення повної бухгалтерії та складання балансу майна, але ведуть простий облік (надходження-витрати) і, таким чином, визначають оподаткований прибуток. Третя категорія охоплює фермерів (майже 50 %) з річним доходом нижчим 32 тис. марок і посівною площею меншою 25 га. Вони не ведуть звітності за результатами своєї діяльності, а податок платять за єдиною ставкою сукупного доходу. Варто зауважити, що ця категорія фермерів може не платити податків у випадку, якщо дохід на сім'ю (з двох осіб) менший розміру неоподаткованого мінімуму [14].

Висновки. Аналіз зарубіжного досвіду показав, що в економічно розвинених країнах для запобігання діяльності суб'єктів сільгоспвиробництва у неформальному секторі застосовується комплексний механізм, який впливає на доходи фермерів, структуру виробництва. Інструменти регулювання охоплюють: виплати з бюджету для часткової (чи повної) компенсації різних витрат виробникам, підтримку цін, встановлення експортних, імпорتنих квот, тарифів, дотацій, субсидій, страхові виплати, розроблення і реалізацію низки програм, зокрема що стосуються зниження відсоткових ставок кредитів, регулювання обсягів сільгоспвиробництва, прискореної амортизації тощо. У сфері оподаткування: зниження основної ставки оподаткування; спрощений порядок розрахунку податку для фермерів з низькими доходами, спрощення бухгалтерської звітності; встановлення неоподаткованого мінімуму; зниження бази оподаткування шляхом попередніх відрахувань; виведення із податкової бази низки надходжень (виплати у фонди соціального страхування, допомоги на дітей, витрати на професійне навчання) тощо.

З метою скорочення неформального сектора економіки на сільських територіях України, на нашу думку, доцільно адаптувати низку регуляторних важелів нормативно-правового, економічного, фінансово-кредитного, організаційного характеру щодо підтримки суб'єктів господарювання, у тому числі сільських товаровиробників. Для цього необхідно, насамперед, вдосконалити правову базу шляхом розроблення закону України про державну допомогу суб'єктам господарювання, внесення змін і доповнень до чинних законодавчих актів України щодо спрощеного порядку відкриття бізнесу, скорочення кількості документів дозвільного характеру. Потрібно розробляти й реалізовувати таку цінову політику, яка забезпечувала б суб'єктам господарювання належні доходи й умови для розширеного виробництва. Слід

запровадити порядок компенсації селянам частини витрат при закупівлі міндобрив, кормів, засобів захисту рослин, прискореної амортизації; забезпечити реальне надання дотацій, субсидій; законодавчо визначити порядок субсидування відсотків за кредитами, виплат зі страхування, агролізингу; реалізовувати цільові програми щодо збільшення обсягів продажу сільгосппродукції; забезпечити бюджетне фінансування програм розвитку ринку, транспортних перевезень продовольчої продукції і товарів; розвитку інфраструктури, в тому числі будівельних робіт, іригаційних проектів тощо. У сфері оподаткування суб'єктів господарювання потрібно адаптувати позитивний досвід щодо: кадастрового підходу при розрахунку земельного податку, податкових стимулів для інвестицій в сільське господарство, спрощеного порядку розрахунку податку для фермерів з низькими доходами та спрощення бухгалтерської звітності, встановлення неоподаткованого мінімуму, зниження бази оподаткування шляхом попередніх відрахувань, встановлення середнього для оподаткування доходу за кілька попередніх років тощо.

Література

1. *Власов В.І.* Система державних програм підтримки фермерів США / В.І. Власов // Економіка АПК. — 1995. — № 2. — С. 79—81.
2. *Свиноус І.В.* Теоретико-методологічні проблеми отожднювання понять «особисте селянське господарство» та «суб'єкт підприємницької діяльності» / І.В. Свиноус — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/aprer/2009_5_2/29.pdf
3. Економічна активність населення України 2011: Стат. збірник / Державна статистика України, 2012. — 207 с.
4. *Зими́на Л.Б.* Сельское хозяйство: в чем секрет успеха / Л.Б. Зимина / ООО Издательский Дом «Бюджет» // Сельское хозяйство. — 2012. — №3.
5. *Кучин С.А.* Мировой опыт финансовой поддержки аграрного сектора экономики и возможность его адаптации в России / С.А. Кучин // Управление экономическими системами. — 2012. — №8.
6. Опыт государственного регулирования и поддержки сельского хозяйства за рубежом — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agroobzor.ru/econ/a-125.html>
7. *Борнякова Е.В.* Международный опыт государственной помощи сельскому хозяйству / Е.В. Борнякова // Экономика и право. — 2011. — Вып. 2.
8. *Исаева Ж.У.* Совершенствование институциональной системы государственной поддержки инвестиционной деятельности сельхозтоваропроизводителей (На материалах Ставропольского края): Дис... канд. экон. наук: 08.00.05. — Ставрополь, 2004 — 138 с.
9. *Васильева М.В.* Финансовая политика: учебное пособие / М.В. Васильева, Н.А. Малий, Л.В. Перекрестова (Рекомендовано УМО по образованию в области финансов, бухгалтерского учета и мировой экономики). — Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. — 223 с.
10. *Гудзь О.Є.* Державна програма фінансової підтримки підприємств АПК через механізм здешевлення кредитів / О.Є. Гудзь // Економіка АПК. — 2008. — № 11. — С. 8—13.
11. Субсидии фермерам — основа агрополитики. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agroconf.org/content/es-subsidii-fermeram-osnova-agropolitiki>
12. Государственная поддержка фермеров в развитых странах // <http://www.agroinsurance.com/ru/practice/?pid=11474>
13. Уровень поддержки фермерских хозяйств в США в три раза выше, чем в ЕС. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://abercade.ru/research/industrynews/8344.html>
14. Налогообложение сельского хозяйства в развитых странах — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.budgetrf.ru/Publications/Analysis/iet/an_iet_250902/an_iet_250902990.htm
15. *Литвиненко Я.В.* Податкові системи зарубіжних країн: навч. посібник для студ. ВНЗ / Я.В. Литвиненко, І.Д. Якушик. — К.: МАУП, 2004. — 208 с.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2014 р.